

Dá sa kvalita života merať?

G. Bianchi: Is it Possible to Measure Quality of Life? Život. Prostr., Vol. 39, No. 6, p. 285 – 289, 2005.

The contribution analyses the concept of life quality and ways of its assessing. In the foreground of the present mainstream assessment of life quality is the idea of measurement, from which the quantitative methodologies with particular measuring tools in different sciences (medicine, psychology or economy) such as e.g. WHO QoL or Human Development Index introduced by the Organization of United Nations etc. derive. Through ontological analysis of the construction of life quality, the author arrives to single instruments in the so-called objectivist and subjectivist measurement of quality of life. The contribution concludes with reflections on the methodological problem of quality quantification and the need of an authentic measurement of quality of life.

O ukazovatele subjektívnej pohody alebo kvality života populácie (v zhode s inými autormi používame oba pojmy na označenie toho istého konceptu) sa zaujímajú najmä ekonomické a sociálne vedy. Kvalita života v tomto zmysle má veľa komponentov. Veľkú časť tvorí *životný štandard*, teda množstvo peňazí a prístup ľudí k tovarom a službám. Tieto ukazovatele možno pomerne dobre merať. Ďalšie komponenty kvality života, ako *sloboda, šťastie, umenie/estetickosť, kvalita životného prostredia a inovácia* sa dajú merať omnoho ťažšie – ak vôbec. Problém s meraním však nie je iba v ich definovaní a operacionalizovaní, ale hlavne v kontextovej a kultúrnej podmienenosti (hodnotenia, a teda aj „merania“) týchto komponentov. Osobitnú dôležitosť má dnes zisťovanie kvality života v oblasti zdravia a zdravotnej starostlivosti, kde uplatňovanie monetárnych kritérií zďaleka nemôže vystihovať podstatu. Táto situácia výrazne prispieva ku globálnej nevyváženosti, keďže politiky sa vyvíjajú tak, aby vyhovelí ľahko použiteľným ekonomickým kritériám, ignorujúc pri tom iné miery (kvality života), ktoré sa nielen veľmi ťažko merajú, ale na ktorých sa tiež veľmi ťažko vytvára zhoda.

Zmysel ľudského konania – *eudaimonia*

Diskusia o tom, ako možno maximalizovať kvalitu života, je stará tisícročia. Prebieha v kontexte pojmov morálka, viera, zodpovednosť a pod., ale jej jadrom je hľadanie zmyslu ľudského konania – spokojnosti, šťastia, radosti či pohody. Pri hľadaní odpovede na to, či

možno kvalitu života merať, a ak áno, ako, musíme sa najprv pokúsiť zistiť, čo vlastne je kvalita života.

Eudaimonia je klasické grécke slovo, ktoré sa bežne prekladá ako šťastie. Etymologicky sa skladá z dvoch častí: *eu* (dobrý, alebo aj pohoda – well-being) a *daimon* (duch alebo menšie božstvo), čo doslova znamená mať dobrého ochranného ducha. Na rozdiel od pojmu šťastie, *eudaimonia* sa iba zriedkavo vzťahuje k stavu mysle. V prvom rade by sa ním mal označovať stav, ktorý možno charakterizovať tak, že človek „prekvitá“, má dobrý dôvod na to, aby žil. Niekedy sa pod *eudaimoniou* nesprávne rozumie prvoplánové šťastie, napríklad hmotná prosperita. V gréckej filozofii vo vzťahu k *eudaimonii* prevažoval dôraz na cnosť či dokonalosť. U Platóna aj Aristotela možno nájsť množstvo argumentov pre tvrdenie, že cnosť je nevyhnutnou, a dokonca dostačujúcou podmienkou stavu *eudaimonie*. Tento názor prevzalo aj epikurejské a stoické myslenie.

Sokratova filozofia prezentovaná v Platónových raných dialógoch obsahuje dve dôležité tvrdenia súvisiace s *eudaimoniou*. Prvým je silná súvzťažnosť *eudaimonie* v zmysle cnosti (*arete*) a poznania (*episteme*): cnosť je tiež druhom poznania, je to poznanie dobra a zla, a práve toto poznanie je potrebné, ak má človek dosiahnuť najvyššie dobro, resp. *eudaimoniou*, ktorá je primárnym kandidátom na tento post. Druhým, ktoré sa niekedy nazýva „psychologický *eudaimonizmus*“ alebo „sokratovský intelektualizmus“, je tvrdenie, že najvyššie dobro, *eudaimonia*, je tým, k čomu smerujú všetky ľudské želania a konanie.

Socha Arete v Celsovej knižnici (114 – 117) v Efeze (www.uni-essen.de)

Platónové neskoršie dialógy prezentujú trochu odlišnú pozíciu. V *Republike* rozpracoval morálnu psychológiu, ktorá je komplexnejšia ako psychologický eudaimonizmus. Podľa nej nie iba túžime po najvyššom dobre, ale naša duša či myseľ má tri motivačné zložky – racionálnu, duchovnú (emočnú) a apetitívnu. Každá z nich má svoj ideálny cieľ. Eudaimonia sa neosvojuje iba poznaním, vyžaduje si správne psychické usporiadanie tejto duševnej tripartity: racionálna zložka musí riadiť duchovnú/emočnú a apetitívnu zložku, aby všetky túžby a konanie správne viedli k eudaimonii, resp. jej základnej zložke – cnosti.

Aj podľa Aristotela smeruje hierarchia ľudskej účelovosti k eudaimonii ako najvyššiemu, najinkluzívnejšiemu cieľu. K tomuto cieľu v skutočnosti smeruje každý, a je to jediný cieľ hodný vynakladania úsilia. Eudaimonia podľa Aristotela nepozostáva z cností, bohatstva či moci, ale z racionálnej aktivity, ktorá smeruje k dokonalosti (*arete*). Takáto aktivita je manifestáciou (1) cnostnosti a charakteru obsahujúcich odvahy, česťnosť, hrdosť a priateľskosť, (2) intelektuálnych spôsobilostí, ako racionality a schopnosti úsudku

a zahŕňa aj (3) neobetujúce sa (obojsťranne obohacujúce) priateľstvo a vedecké poznanie (poznanie vecí, ktoré sú fundamentálne a nemenné).

Kvalita života ako kvázi stacionárne ekvilibrium v kontexte kultúry

Cieľom tohto príspevku nie je podať vyčerpávajúci historický prehľad vývoja názorov na podstatu ľudského šťastia, a tým aj zmyslu života. Malý exkurz do antiky však môžeme uzavrieť konštatovaním, že hľadanie kvality života by zrejme malo smerovať niekam do priestoru, v ktorom sa pretínajú ľudské cnosti, racionalita, sociálne vzťahy a poznanie. Okrem týchto úvah o ontológii *individuálneho* zmyslu života, šťastia či subjektívnej pohody, je dôležité pamätať na sociálny a kultúrny kontext ľudského bytia a na to, ako sa prejavuje vo vzťahu k podstate zmyslu života. Preto je vo vzťahu k podstate kvality života veľmi primerané použitie konceptu *kvázi stacionárneho ekvilibria*, napríklad na skúmanie komplexných sociálnych javov (Lewin, 1952 in Triandis, 2000, s. 21). V pozadí tohto konceptu je myšlienka, že existujú sily, ktoré môžu zvyšovať, i také, ktoré môžu znižovať subjektívnu pohodu. V určitom momente sú v rovnováhe, preto je subjekt v stave dočasnej rovnováhy – kým ju nenaruší zmena niektorej sily. Táto teória umožňuje chápať subjektívnu pohodu ako dynamický stav, ktorý závisí od časovo ohraničenej vyrovnanosti viacerých síl.

Pôsobenie konkrétnych síl, ktoré zvyšujú alebo znižujú subjektívnu pohodu, možno podľa Triandisa (2000, s. 31 a n.) pozorovať jednak na kultúrnej, jednak na individuálnej úrovni.

K silám, ktoré pôsobia *na kultúrnej úrovni* a zvyšujú subjektívnu pohodu, patrí miera hrubého národného dôchodku na obyvateľa, politická sloboda, sociálna rovnosť, sociálna bezpečnosť, uspokojivé vzťahy medzi občanmi a byrokraciou, vysoká miera dôvery a efektívne verejné inštitúcie. K silám znižujúcim subjektívnu pohodu na úrovni kultúry patria občianske a medzinárodné konflikty, potlačanie politickej opozície, nedemokratická vláda a nahromadenie katastrof.

Triandis (ibid.) vymenúva aj sily, ktorých pozitívne pôsobenie na kvalitu života môžeme pozorovať *na úrovni jednotlivca* – dobré zdravie, dostatočné vzdelanie, súlad osobnosti s kultúrou, otvorenosť voči novým skúsenostiam, extrovertnosť, svedomitosť, zvládanie okolitého prostredia, osobný rast, smerovanie k určitému cieľu, sebaakceptácia, pocit sebadeterminácie, príležitosti na porovnávanie sa s druhými s pozitívnou bilanciou, dostatok priateľov, prijímanie sociálnej podpory od druhých, nízka hladina stresu

a prináležanie k obľúbenej skupine. Zo síl, ktoré kvalitu života, naopak, znižujú, na úrovni jednotlivca pôsobia nezamestnanosť, slabé zdravie a nízky súlad osobnosti s kultúrou.

Pokusy o operacionalizáciu a zisťovanie kvality života

V najhrubšom rozlíšení existujú dva prúdy zisťovania kvality života. Odlišujú sa skôr epistemologicky a metodologicky, ako ontologicky. V zásade smerujú ku skúmaniu toho istého, ale vychádzajú z iných predpokladov, preto nevyhnutne používajú iné metódy.

Prvý prúd by sa mohol volať objektivistický, keďže sa orientuje na „objektívne“ ukazovatele, prevažne ekonomického či monetárneho charakteru. V skutočnosti však ide skôr o sprostredkované ukazovatele, ktoré sa skúmajú na úrovni súhrnných veličín (napr. národných, regionálnych, komunitných) a až dodatočne sa extrapolujú na úroveň jednotlivca. Preto je aj ich výpovedná hodnota o skutočnej kvalite života reálneho jednotlivca problematická, ostáva iba na úrovni „spriemernenej informácie“.

Na druhej strane existuje „subjektivistický“ prúd, ktorý predstavujú prevažne (ale nie iba) psychológovia. Tento prúd sa orientuje priamo na subjektívne informácie jednotlivca o jeho/jej pohode (*well-being*), spokojnosti či kvalite života. Ilustrujme si teraz oba tieto prúdy najvýznamnejšími reprezentantmi.

„Objektivizujúce“ operacionalizácie

Najjednoduchším jednorozmerným indikátorom kvality života je *hrubý domáci produkt* (HDP), ktorý vyjadruje trhovú hodnotu tovarov a služieb vyprodukovaných v krajine pred odpočítaním spotreby fixného kapitálu (<http://www.statistics.sk/webdata/mm/mf/metinu.htm>). Na účely odhadu miery kvality života v určitej krajine sa tento indikátor (prepočítaný na jedného obyvateľa) dodatočne váži paritou kúpnej sily (*Purchase Power Parity*, PPP) v danej krajine, čo umožňuje porovnávať krajiny s rozličnou efektívnosťou ekonomiky. Do akej miery tento indikátor skutočne vystihuje kvalitu života, je však veľmi problematické. Faktom ale je, že stojí v pozadí mnohých komplexnejších operacionalizácií kvality života.

Komplexne sa kvalitu života pokúsilo definovať viacero skupín a inštitúcií s rozličným politickým a hodnotovým pozadím. Napríklad skupina Vanderford-Riley vyvinula ekonomický *index subjektívnej pohody* (*Well-Being Schedule*), medzinárodný inštitút Overseas Development Council so sídlom vo Washingtone D. C. pracuje s *indexom telesnej kvality života* (*Physical Quality of Life Index – PQLI*).

Výrazne odlišný je *indikátor skutočného progresu* (*Genuine Progress Indicator – GPI*), za ktorým stoja najmä predstavitelia „zelenej“ ekonomiky a na rozdiel od ekonomického indexu *hrubého národného produktu* (HDP) zohľadňuje najmä neekonomický rast vyhlasujúc, že ekonomický rast je škodlivý. *Indikátor všeobecného národného šťastia* (*Gross National Happiness – GNH*), ktorý zaviedol bhutánsky kráľ Jigme Singye Wangchuck r. 1972, je primárne orientovaný na spirituálne (budhistické) hodnoty a skladá sa z takých ukazovateľov, ako je podpora vyrovnaného a udržateľného socioekonomického vývoja, ochrana a podpora kultúrnych hodnôt, ochrana prírodného prostredia a dobre spravovaná spoločnosť.

K známejším konceptualizáciám patrí *index kvality života* (*Quality of Life Index – QoLI*) skupiny Economist Intelligence Unit a časopisu *The Economist* a *index ľudského rozvoja* (*Human Development Index – HDI*), ktorý zaviedla Organizácia spojených národov. Keďže ide o najkomplexnejšie ukazovatele, ich použitie sa vyznačuje relatívne najmenšou možnou mierou dezinformácie a manipulácie či zneužitia v politike, a súčasne ukazuje, ako citlivo možno nimi narábať.

Index kvality života (*Quality of Life Index – QoLI*)

Index kvality života sa skladá z deviatich ukazovateľov:

- materiálneho blahobytu vyjadreného v HDP na osobu váženom paritou kúpnej sily,
- zdravia (vyjadreného v priemernom očakávanom veku dožitia pri narodení),
- politickej stability,
- rodinného života (vyjadreného mierou rozvodovosti),
- komunitného života (meraného účasťou na bohoslužbách a členstvom v odboroch),
- klímy a geografickej polohy (vyjadrenýj v zemepisnej dĺžke, od ktorej závisí teplota),
- istoty zamestnania (vyjadrených mierou nezamestnanosti),
- politickej slobody (index politických a občianskych slobôd),
- rodovej rovnosti (rozdiel v priemernom zárobku mužov a žien).

(http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf)

Použitie tohto komplexného ukazovateľa v porovnaní s jednoduchým ekonomicko-monetárnym indikátorom HDP dobre ilustruje komplikovanosť odhadovania kvality života. Zviditeľňuje kontrasty, napríklad niektoré krajiny s relatívne vysokou úrovňou HDP zaostávajú v kvalite života o celé desiatky miest vo „svetovom rebríčku“ (napríklad Botswana o 52 miest, Rusko o 50, Slovensko o 7). Zviditeľňuje tiež krajiny, v ktorých je kvalita života relatívna výrazne vyššia ako ich HDP (napr. El Salvador o 37 miest vo svetovom rebríčku, Vietnam o 36, Bangladéš o 28 miest).

Index ľudského rozvoja (*Human Development Index – HDI*)

Index ľudského rozvoja (<http://hdr.undp.org/hd/>) je zložený ukazovateľ, ktorý meria priemernú výkonnosť krajiny v troch základných dimenziách ľudského rozvoja: dlhý a zdravý život meraný priemerným očakávaným vekom dožitia pri narodení; vzdelanie merané indexom gramotnosti dospelých a kombinovanou mierou hrubej návštevnosti základnej, strednej a vysokej školy; stupeň životného štandardu vyjadreného v HDP na obyvateľa, váženom paritou kúpnej sily.

„Subjektivistické“ prístupy

Na predstavenie tohto prístupu, ktorý „ťahá za kratší koniec“, sme zvolili tri odlišné konceptualizácie. Predstavujú jednak stanovisko prestížnej inštitúcie pracujúcej v kontexte OSN, jednak metodologickú sofistikovanosť pri hľadaní východísk zisťovania kvality života, a napokon prácu, ktorá ilustruje význam „nadindividuálneho“ kultúrneho kontextu pocitu šťastia.

• *Kvalita života podľa Svetovej zdravotníckej organizácie* (WHO QoL, 1998). Tento kombinovaný indikátor sa od všetkých doteraz vymenovaných konceptualizácií kvality života diametrálne odlišuje, pretože ide o hodnotenie indikátorov konkrétnou osobou. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definuje kvalitu života ako „to, ako jednotlivci vnímajú svoju pozíciu v živote – v kontexte kultúry a hodnotových systémov, v ktorých žijú a vo vzťahu k svojim cieľom, očakávaniam, štandardom a záujmom.“

Nástroj WHO zisťuje subjektívne hodnotenie pohody v šiestich oblastiach (ich jednotlivé zložky sú uvedené v zátvorkách):

- telesná kapacita (bolesť a nepohoda, energia a únav, spánok a oddych),
- psychický stav (pozitívne pocity, myslenie, učenie, pamäť a koncentrácia, sebaúcta, predstava o vlastnom tele a vzhľade),
- miera nezávislosti (mobilita, každodenné aktivity, závislosť od liekov a liečby, pracovná kapacita),
- sociálne vzťahy (osobné vzťahy, sociálna podpora, sexuálna aktivita),
- prostredie (fyzická bezpečnosť a istota, domáce prostredie, finančné zdroje, zdravotná a sociálna starostlivosť – prístup a kvalita, príležitosti osvojovať si nové informácie a zručnosti, príležitosti a realizácia rekreácie/aktivity na voľný čas, fyzické prostredie – znečistenie/doprava/klíma, doprava),
- spiritualita/náboženstvo/osobné presvedčenia (duchovný život ako potenciálny zdroj pohody, uspo-

kojenia, bezpečia, zmyslu života, pocitu spolupatričnosti a sily).

Zavedenie tohto kombinovaného indikátora WHO je vítané nielen preto, že z úrovne tejto autority sa akceptoval subjektivistický prístup ku kvalite života, ale aj preto, že symbolizuje prekonanie biomedicínskeho modelu zdravia a otvorenie medicínskeho prostredia humanistickému prístupu. Je tiež nepriamou výzvou pre iných odborníkov ako iba lekárov (ošetrovateľstvo, psychológia, škola a pod.) aktívne sa podieľať na problematike zdravia.

• *Dvojrstvový model životnej spokojnosti*. Van Praag a kol. (2002) vytvorili dvojrstvový model subjektívnej pohody, kde kombinujú údaje o aktuálnom stave subjektu so priemernými údajmi o jeho subjektívnej pohode za ostatných 6 rokov. Používajú na to jednak priamy ukazovateľ „všeobecná spokojnosť“, jednak kompozitný ukazovateľ pozostávajúci zo šiestich domén: spokojnosť so zamestnaním, finančná spokojnosť, spokojnosť s bývaním, so zdravím, s trávením voľného času a environmentálna spokojnosť. Autori použili údaje, ktoré zozbierali v Nemecku a na výsledkoch dokazujú, že (1) takýto spôsob zisťovania subjektívnej pohody či spokojnosti možno použiť aj na medziindividuálne poradové porovnania, (2) subjektívne hodnotenia na šiestich škálach domén silne korelujú s objektívnymi ukazovateľmi kvality života a (3) životná spokojnosť zisťovaná v doménach sa zhoduje s priamo zisťovanou všeobecnou životnou spokojnosťou. Veľkým problémom takéhoto prístupu je však vytvorenie vyhovujúcej databázy, resp. finančná náročnosť zberu údajov.

• *Medzikultúrne porovnania pocitu šťastia*. Karasawa a kol. (2003) použili viacero zdrojov subjektívnej pohody: subjektívnu mieru sociálnej podpory, sebaakceptácie, vyrovnanosti so svojím pohlavím, zdravotného stavu, ekonomického statusu a dôvery vo vlastné sily. Podarilo sa im demonštrovať medzikultúrne rozdiely v tom zmysle, že priemerná miera subjektívnej pohody (teda šťastia) bola v prípade japonskej populácie výrazne nižšia, ako v identickej vzorke americkej populácie. Kým v Japonsku najviac sýtla subjektívnu pohodu miera sociálnej podpory, teda zviazanosti s druhými, v prípade Američanov subjektívnu pohodu najviac sýtla miera dôvery vo vlastné sily (*self efficacy*).

Nahradenie kvality kvantitou – východisko z núdze, alebo úcel?

Na záver sa dostávame k podstate problému – ako sme naznačili v názve. Napriek všetkým konceptuali-

záciám kvality života, ktoré sme predstavili, zložitým meracím nástrojom, existujúcim údajom a na ne nadväzujúcim stratégiám, natíska sa otázka: Dá sa kvalita merať? A najmä ak ide o kvalitu života? Ak sa chceme pokúsiť o odpoveď, musíme začať krátkym exkurzom do dejín psychológie a sociológie.

Keď August Comte v prvej polovici 19. storočia definoval pozitivistické úsilie vo vede, podľa ktorého je skúsenosť nadradená imaginácii a reflexii a jediným kritériom pravdy je zhoda medzi javmi, degradoval súčasne jedinečnosť faktov a hodnotu poznania umiestnil do poznania zákonitostí, t. j. konštantných vzťahov. Comte nastolil vedeckosť, ktorá spočíva v poznani nemennosti prírodných zákonov a ich potvrdzovanie vyžaduje operacionalizáciu, kvantifikáciu a replikovateľnosť. V tom čase bola sociológia, ako sám priznával, na chvoste vedeckých disciplín (v ich čele bola, prirodzene, matematika), keďže nič z tohto arzenálu vedeckých metód nevedela poskytnúť. A preto niet divu, že keď sa o pár desaťročí na javisku dejín objavila psychológia, to, o čo sa najviac usilovala, bola práve kvantifikácia javov, hľadanie meracích nástrojov na „krehké“ koncepty psychickej reality a experimentovanie. Trvalo jej to napokon celé storočie, než sebareflexiou v podobe napr. kritickej psychológie (Staintonová-Rogersová, 2001) prehodnotila svoju pozitivistickú orientáciu. Nemôžeme sa ale čudovať, že v duchu tejto historickej zotrvačnosti je prevažná väčšina psychologického skúmania naďalej posadnutá kvantifikáciou a priame skúmanie kvality (najmä prostredníctvom jazyka) je pre ňu absolútne neprijateľné. Tejto zotrvačnosti výrazne napomáha práve v oblasti výskumu kvality života synergia, ktorá vzniká spoluprácou psychológov s výskumníkmi medicínskeho, prírodovedného či ekonomického smeru. Pre nich vlastne iná ako pozitivistická (a teda kvantifikačná) predstava skúmania ani neexistuje. Pritom práve v oblasti kvality života (subjektívnej pohody, spokojnosti či šťastia) je redukcia kvality na kvantitu vlastne absurdná.

Keďže pri kvalite života ide do značnej miery o zážitkovú veličinu (najmä ak sa zisťuje „subjektívna“ kvalita života, nie jej monetárne/ekonomické a podobné ukazovatele), malo by byť neprípustné redukovat kvalitu na kvantitu. Metodologickou podmienkou kvantifikácie (napr. za účelom porovnávania medzi jednotlivcami) je, aby meraná veličina bola u všetkých jedincov identická, teda mala identický význam a obsah prežívania. To však skutočne nemožno predpokladať pri koncepte kvality života – nehovoriac už o medzikultúrnych rozdieloch.

Problém neoprávnenej redukcie kvality na kvantitu výstižne ilustroval Vygotský, keď poukazoval na rozdiely medzi retardovanými a veľmi nadanými deť-

mi. Dozista možno nájsť medzi nimi rozdiely vyjadrené odlišným skóre inteligenčného testu, čo zväzda k definovaniu kvantitatívneho rozdielu medzi nimi. Omnoho dôležitejšia ako to, že jedno dieťa má „nízke“ a druhé „vysoké IQ“, je však skutočnosť, že sa vyvíjajú *inak*, že majú inú kvalitu svojho vývinu. A tak aj zistenie, že osoba X alebo národ Y má v tom či onom indexe kvality života nízke či vysoké skóre, veľmi málo hovorí o tom, *ako* sa cítia, v akom prostredí žijú, čo robia, aké vzťahy majú s ľuďmi či kam smerujú, a ešte menej o tom, čo a akým spôsobom by sa dalo urobiť pre to, aby sa cítili lepšie. Teda aby kvalita života ľudí smerovala skôr k *eudaimonii* (napriek tomu, resp. vlastne práve preto, že jej definovanie je zložité), než k súťaženiu o rôzne monetaristické „skóre“.

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/6164/6.

Literatúra

- Karasawa, M., Sasaki, K., Hiraga, A., Kitayama, S., Markus, H. R., Curhan, K. B.: Happiness in Different Cultural Contexts: Japan-US Comparison of Subjective Well-Being. In: Fulop, M., Berkics, M. (eds.): Cultures in Interaction. 6th European Regional Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology. Budapest, 2003, p. 116.
- Staintonová-Rogersová, W.: Nová paradigma v psychológii. In: Bianchi, G. (ed.): Identita, zdravie a nová paradigma. Human Communication Studies, 7, 2001, s. 25 – 40.
- Triandis, H. C.: Cultural Syndromes and Subjective Well-being. In: Diener, E., Suh, E. M. (eds.): Culture and Subjective Well-being. London : MIT Press, 2000, p. 13 – 36.
- Van Praag, B. M. S., Frijters, P., Ferre-I-Carbonell, A.: The Anatomy of Subjective Well-being. Journal of Econ. Behav. and Organiz., 2002, (www.sceincedirect.com).
- WHO QoL Manual. Division of Mental Health and Prevention of Substance Use. Geneva : World Health Organization, 1998, 106 pp.
- <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Eudaimonia> prístup 8. 1. 2006
- <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-ethics/> prístup 8. 1. 2006
- <http://www.statistics.sk/webdata/mmf/metinu.htm> prístup 6. 1. 2006
- http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf prístup 6. 1. 2006
- <http://hdr.undp.org/hd/> prístup 9. 1. 2006

PhDr. Gabriel Bianchi, CSc. Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, bianchi@saoba.sk